

СЕМАНТИКА ЧАСУ І ПРОСТОРУ: ОСОБЛИВОСТІ, СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті проаналізовано основні напрями дослідження часо-просторової семантики в українському мовознавстві, зроблено огляд основних праць українських учених у відповідному напрямі, окреслено особливості вираження часу і простору в українській мові, визначено основні відмінності в засобах вираження відповідних онтологічних категорій.

Ключові слова: семантика, час, простір, темпоральність, локативність, мовні засоби, дослідження.

В статье проанализированы основные направления исследований пространственно-временной семантики в украинском языкознании, выполнен обзор основных трудов украинских ученых в соответствующем направлении, очерчено особенности выражения времени и пространства в украинском языке, определены основные различия в средствах выражения соответствующих онтологических категорий.

Ключевые слова: семантика, время, пространство, темпоральность, локативность, языковые средства, исследование.

The article gives an analysis of the main tendencies of researches of space-time semantic in Ukrainian linguistics. The exploring of the main researches, made by Ukrainian researchers, in space-time semantic is also made. The description of peculiarities of space-time expressions in Ukrainian language is also done. We also speak about main differences in expression time and space in Ukrainian language.

Key words: semantic, time, space, temporality, locativity, language devices, researches.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки велику увагу приділяють питанню відображення в мові категорій об'єктивного світу, зокрема часу та простору. Мовознавча наука тепер виходить за рамки власне мови та активно досліджує її взаємодію із позалінгвальною дійсністю, зокрема й з такими елементами об'єктивного світу, як час і простір.

Час та простір – це філософські категорії, які відображають основні форми існування матерії [20, с. 546]. Простір охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцього. Протяжність є продовженням одного й того ж суцього. Кожне тіло має три виміри протяжності – довжина, ширина і висота. Місце – це просторова визначеність предмета у відношенні до інших предметів. У цьому аспекті простір постає як середовище, утворене відношенням речей. Час також відбиває дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій. Тривалість – це фази одного й того ж (тривалість дня, існування дерева, землі). У ній розрізняються фази (моменти) – сучасність, минуле і майбутнє.

Черговість вказує на місце події серед інших подій у часовому просторі [16, с. 276].

У контексті мовознавчих студій часу та простору доцільно говорити про часо-просторову семантику. Семантика – це «мовознавча дисципліна, яка вивчає план змісту мови в цілому, значення різних мовних одиниць, їх функціонування в мові та мовленні» [13, с. 11]. У лінгвістиці семантика займає «абсолютно особливе місце, оскільки, з одного боку, пронизує всі мовні рівні, а з іншого, пов'язує лінгвістику з такими науками, як філософія, логіка, психологія, семіотика та ін. Адекватне використання цього терміна передбачає досить широке знайомство з цими науками і врахування особливостей філософської, логічної та інших семантик» [13, с. 11]. Тому під час вивчення лінгвістичної семантики потрібно звертатися не лише до мовних понять, але й до знань із інших наукових сфер. Саме цим семантика як мовознавча наука відрізняється від ряду інших, а в час активного розвитку міждисциплінарних досліджень відзначається особливим зацікавленням серед науковців. Відповідно і часо-просторову семантику в останні десятиріччя активно досліджують не лише

в зарубіжному, але й українському мовознавстві. Та й саме поняття часу і простору не належать до власне лінгвістичної сфери. Його вивченням займаються такі науки, як філософія, фізика, математика, астрономія, історія, соціологія та ін. Такі властивості семантики, простору та часу визначають особливості часо-просторових досліджень.

Загалом, здобутки українського мовознавства в галузі дослідження часо-просторової семантики вже досить великі, проте немає дослідження, яке б узагальнило їх, що і визначає **актуальність** цього огляду.

Отже, **мета статті**: окреслити особливості вираження часу і простору в українській мові, проаналізувати основні напрями дослідження часо-просторової семантики в українському мовознавстві та найважливіші здобутки в галузях відповідних досліджень.

Цікавим є те, що дослідники, як правило, аналізують або часову, або просторову семантику і дуже рідко обидві одразу. Це пов'язано з тим, що попри філософську та фізичну близькість цих категорій, мова передає їх досить по-різному.

Отже, за визначенням семантика пронизує всі мовні рівні. Тому дослідження відповідного типу поділяємо на словотвірні, лексичні, граматичні (морфологічні та синтаксичні), а також дослідження з фразеології.

В українському мовознавстві про часо-просторову семантику можна говорити на рівні словотвору. Це властиво для флексивних мов, тому не в кожному національному мовознавстві є такий напрям.

Просторове та часове значення тут передають частини слова, зокрема префікси, які, як правило, співвідносять із певними прийменниками, що мають близьке значення: *ввійти в дім, перестрибнути через тин*. Як зазначає В. Войцехівська [7, с. 23], явище префіксально-прийменникової кореляції у словосполученнях розвинулось на основі спільного походження більшості префіксів і прийменників. Префікси та прийменники передають як просторову, так і часову семантику: *добути до обіду, підійти до нього*. При чому, більшість прийменників набула часового значення внаслідок переосмислення відповідних просторових прийменників [10, с. 265]. Це пов'язано із тим, що поняття часу більш абстрактне, і, відповідно, виникло пізніше, ніж поняття простору [15, с. 50].

Просторові відношення можуть передавати також суфікси, якщо вони мають семантику локативності. Наприклад, суфікси *-ець-*, *-анин-*, *-ок-*, *-ак-*, за допомогою яких творяться найменування осіб за місцем проживання: *українець, росіянин, турок, поляк* [11, с. 149]. Чи суфікс *-арн'*, який вказує на місце вияву вираженої дієсловом дії (*пекарня*), суфікс *-ник-*, який визначає частину простору, на якій локалізується щось, переважно рослини, кущі та дерева (*сунічник*) тощо [9, с. 131-133]. В українському мовознавстві дослідженням просторової семантики префіксів займалася В. Войцехівська,

суфіксів – К. Городенська, Г. Волинець (нуль суфіксація).

Формотворчі афікси, а саме закінчення відмінкових форм іменників, також передають просторові та часові відношення. Вони часто поєднуються і з прийменниками. Проте це питання потрібно розглядати в комплексі із відмінковими формами, які також виражають відповідний тип відношень.

Найбільше досліджень зроблено на лексичному рівні. Загалом розділити лексичний та морфологічний рівні при аналізі часо-просторових відношень буває досить складно, адже коли говоримо про те, що на лексичному рівні іменники, прислівники та прикметники виражають відповідний тип відношень, то чи не звертаємося до морфології задля визначення частини мови? Тому тут доцільно звернути увагу на так звану дихотомію граматики і лексики, тобто граматичного і лексичного значення в семантичній структурі мовної одиниці [2, с. 5].

Про взаємопереплетення цих мовних рівнів у вираженні відповідних відношень вдало говорить В. Барчук: «Лексична темпоральність визначена маркованістю семантики одиниць часовим компонентом, який може вказувати на міру часу (вік, рік, година, секунда), час події, факту конкретно (вчора, торік, завтра, сьогодні) або узагальнено (тоді, після, до, під час). Однак лексико-семантичний часовий компонент тільки опосередковано орієнтований на відображення онтологічного часу, оскільки завжди вжитий у структурі речення та спрямований на вираження темпоральних ознак дії. Це вводить лексичну семантику мовного знака у граматику, де він виконує роль темпорального індексу дії, предиката, який має власні темпоральні ознаки. Темпоральні лексеми як мовні одиниці таким чином виявляють функціонально-семантичну орієнтованість на вираження граматичної темпоральності і постають як припредикатні, придієслівні» [2, с. 3].

Основними засобами вираження лексичної темпоральності та локативності є іменники, прислівники та прикметники.

Отже, лексичні засоби наділені функцією деталізації і конкретизації часу та місця перебігу дії [18, с. 176]. Існує низка класифікацій іменників із просторовим значенням. Так, вони можуть називати замкнений/незамкнений простори [14] (за іншою термінологією, відкритий/закритий [22, с. 22], внутрішній/зовнішній [1, с. 8]). Вказівка на замкнений простір є первинною властивістю іменників, які називають будівлі, їх частини (*будинок, гніздо, ганок*) та простори, пов'язані з тілом людини (*пазуха, кишеня*). Природні простори: небесні, водні, земні (*небо, озеро, повітря, земля, ліс, пісок*) – передають, як правило, незамкнений простір. Іменники, що пов'язані з населеними пунктами, можуть називати як відкритий (*місто, околиця*), так і закритий (*двір, обійстя*) простори.

Іменники із просторовим значенням групують також за ознакою природний/антропогенний

(штучний) [22, с. 22] простори. До перших, відповідно, належать слова із загальною просторовою семантикою, назви природних просторів та простори, пов'язані з тілом людини. Лексика, пов'язана з населеними пунктами, та назви будівель, як правило, називають штучні об'єкти.

Іменники із часовою семантикою можна поділити на такі групи: назви днів тижня (*четвер, неділя*), назви місяців (*липень, серпень*), частин року (*зима, літо*) і частин доби (*ніч, ранок*), назви конкретних вимірів часу (*хвилина, година, рік*) і загальних часових понять (*мить, момент, вік*), події, свята, явища (*вінчання, Новий рік, Пасха*).

Іменники із просторовою семантикою досліджували Ю. Лебедюк, М. Ющенко, часовою – В. Мерінов.

Прикметники також виражають просторові відношення, адже треба врахувати, що (за визначенням) поняття простору охоплює, окрім місця локації, протяжність предмета, а саме довжину, висоту і ширину, а поняття часу, окрім черговості подій, – їхню тривалість. А саме ці значення, в основному, виражають прикметники: *короткий і довгий* (шлях, день), *високий* (про людину). У прикметниках просторове значення поєднується із атрибутивним. Локативне значення в українській мові мають три типи прикметників: 1) прикметники, що означають форму та розмір (*великий, високий, круглий*, тощо); 2) прикметники, що вказують на відстань, положення (*далекій, крайній, лівий*, тощо); 3) прикметники, похідні від іменників із просторовим значенням (*земний, польовий, прирічковий* тощо) [3, с. 20]. В українському мовознавстві прикметники із просторовою семантикою досліджували О. Карадашук, Т. Линник, Т. Щєбликіна, Н. Парасін (прикметники розміру на матеріалі творів Т. Шевченка), Х. Куйбіда (в епосі Гомера). Щодо прикметників із часовою семантикою, то знайдено лише окремі зауваги в загальних працях з морфології.

Для багатьох мовних засобів із просторовою семантикою основним є значення статичності (місцерозташування) / динамічності (напрямку руху), тобто зміна положення тіла в просторі або відсутність такої дії. Одним із засобів вираження таких значень є прислівники. Місцерозташування передають такі з них: 1) прислівники, що передають різний ступінь просторової близькості (вектор «далеко-близько»): *ближче, зразу, отут, поодаль далеко* тощо; 2) прислівники, що членують простір по колу: *довкола, навдookіл, навколо, навкруги* тощо. Динамічну локацію передають такі групи прислівників: 1) прислівники, що членують простір по горизонталі (вектори «право-ліво», «зад-перед»): *вперед, ззаду, вліво, вправо* тощо; 2) прислівники, що членують простір по вертикалі (вектор «верх-низ»): *вгору, вище, вниз, додола* тощо. Прислівники із загальною просторовою семантикою можуть передавати обидва типи значень: *бозна-де, де, десь, звідки, звідси, звідусіль, кудись, назустріч, повсюдно, скрізь* тощо [3, с. 20].

Прислівники із локативною семантикою досліджували: М. Степаненко, В. Головіна.

Просторове значення статичності / динамічності передають і прийменники: 1) місця дії: *на, під, серед, біля* тощо; 2) напрямку руху: *до, від, крізь, через, повз* тощо.

Прислівники часу поділять на такі групи: 1) прислівники – локалізатори дії: *колись, ніколи, спершу, врешті, влітку, отіночі*; 2) прислівники межі дії; семантично вони становлять три групи: вказують на час, з якого починається дія (*відразу, віднині, відколи, відтоді*); вказують межі дії стосовно її кінця (*досі, довіку, дотепер, доки*); означають час, протягом якого відбувається дія (*довго, вічно*); 3) перспективно- та частотно-часові прислівники: *надовго, часто, вряди-годи, щонеділі* [8, с. 178].

Відповідні до прислівникових часові відношення також передають прийменники: 1) локалізацію дії: *близько, у (в), коло, над*; 2) межі дії: *від впродовж, до, за, посеред*; 3) перспективу та частотність: *на, слідом за, через*. Більшість із них формально споріднена з просторовими. До неспіввідносних з просторовими належать такі: *напередодні, наприкінці, одночасно з, під час, починаючи з, протягом, раніше* тощо.

У традиційному мовознавстві (Л. Щєрба, В. Виноградов, І. Милославський) прийменники – несамотійна частина мови. Відповідно, опираючись на це твердження, розглядаємо прийменники не як окремих засіб вираження просторових та часових відношень, а в комплексі із відмінковими формами: *стояти біля автомобіля, побігти до хати, втомитися під час подорожі, не бачити когось від понеділка*. На прикладі прийменників добре простежується те, що межу між лексичним та морфологічним рівнем у вираженні просторово-часових відношень провести досить складно, адже всі елементи взаємопереплетені та взаємопов'язані. Спільне із прийменниками значення мають також префікси. Про їх спільне походження вже говорили вище.

Прийменники з позиції їх вираження просторової та часової семантики досліджували З. Іваненко, О. Часник та загалом семантику прийменників М. Железняк, Т. Поміркована. А от дослідження прийменниково-відмінкових конструкцій більш чисельні. Аналіз можна проводити як на основі всіх відмінків із локативною семантикою (І. Коплик), так і окремих відмінків (орудного – Н. Степаненко, У. Шатрукова; місцевого – Г. Козачук). Звичайно, варто звернутися і до повноцінних праць із морфології (І. Вихованець, Є. Тимченко), в яких детально описані семантика та сполучуваність кожного з відмінків.

Звернувши увагу на більш детальну класифікацію прислівників, можемо сказати, що, окрім загальної просторової семантики статичності/динамічності, прийменниково-відмінкові форми також членують простір за певними опозитивними векторами: право – ліво, зад – перед, верх – низ, де перших два відповідають горизонтальній локації, а

останній – вертикальній. Часова семантика також має свою векторну будову. Це вектори раніше – пізніше та спочатку – тепер – потім.

Часто дослідники не аналізують окремо іменники, прикметники чи прислівники, а розглядають комплекс лексичних засобів. Дослідження такого типу провели В. Головіна, В. Олексенко, О. Нечипорук.

Та все ж одним із центральних засобів вираження просторових та часових відношень є дієслово. Щодо просторових відношень, то воно передає основну семантичну опозицію локації, а саме статичність чи динамічність. «Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також суб'єкта або об'єкта дії» [17, с. 21]. Про просторові властивості дієслів говорив ще І. Вихованець у праці «Нариси з функціонального синтаксису української мови» [6, с. 224]. Окремим типом він виділяє локативні предикати, які поділяє на власне локативні (*бути, перебувати, опинитися*), процесу (*сидіти, хилитися, падати*) та акціональні (*везти, відвезти, повезти*). Додавши сюди ще й дієслова руху, сформуємо повноцінну класифікацію дієслів зі просторовим значенням. У вираженні часо-просторових відношень дієслова відзначаються тим, що вони, як жоден інший засіб, належать до двох рівнів одразу: лексичного та граматичного. Окрім того, їхні властивості у вираженні відповідних відношень повністю розкриваються лише на рівні граматики. На цьому рівні та на цьому мовному елементі найяскравіше простежуються відмінності у вираженні засобами мови часу та простору.

Так, базова відмінність полягає в тому, що «... простір як онтологічний порядок із часом компонент об'єктивного світу не підлягає граматицізації, тобто граматична категорія простору відсутня (на відміну від, наприклад, релятивної онтологічної категорії кількості (категорія числа))» [2, с. 4]. А от граматична категорія часу в українській мові існує. Докладно обґрунтовано граматичну категорію часу української мови в монографії В. Барчука «Грамматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис» [2]. Автор наголошує, що «граматична темпоральність не звужена до категорії часу дієслів, оскільки значення тривалості і нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності не можуть бути оформлені категорією морфологічного часу, зміст якої виражений через співвіднесення з моментом мовлення. Вказані темпоральні ознаки – вияви категорій, відмінних від морфологічного часу» [2, с. 4]. Таким чином, на позначення загального часового вияву автор пропонує вживати термін темпоральність, що охоплює такі елементи як час, інтервал і таксис. «За ознакою характеру темпорального значення інтервал постає як абсолютне, час – абсолютно-відносне, таксис – відносне темпоральне значення» [2, с. 376].

Друга відмінність у вираженні часових та просторових відношень впливає із першої і полягає в тому, що темпоральну характеристику мають усі дієслова, локативну – лише певні групи (локативні дієслова, процесно-локативні, акціонально-локативні та дієслова руху). Аналізом локативної семантики дієслова займалися В. Костенюк, М. Городенська, Н. Іваницька, Г. Шевчук, В. Тимкова, О. Кульбабська, О. Юсікова, темпоральної – С. Романюк.

Окрему групу дослідження становлять такі, що направлені на аналіз синтаксем із часовим (І. Бочарова, В. Ожоган) та просторовим (Т. Масицька, Ю. Вайсенко, В. Ожоган) значенням. Так, синтаксеми із часовим та просторовим значенням слід розглядати в комплексі з дієсловами, при яких вони функціонують, адже це дозволяє більш точно описати їхні просторові чи часові властивості. Наприклад, саме залежні прийменниково-відмінкові форми чи прислівники часто дозволяють розрізнити значення статичності чи динамічності в процесуально-локативних дієсловах, що носять синкретичний характер. Коли залежна синтаксема має значення напрямку руху, то дієслово набуває динамічного значення: *Ліново звивався з димарів літніх печей струмчастий дим ...* [21, с. 7]; *Школа тяглася до козогору...* [21, с. 8]; і навпаки, якщо синтаксема має значення місця дії, то і вся конструкція буде статичною, адже не передаватиме зміни положення тіла в просторі: *... З правої руки, трохи поодаль, витиналася важка, потріскана скеля* [21, с. 7]; *Там стелився засипаний рідкими деревами узвіз ...* [21, с. 10].

Темпоральні чи локативні синтаксеми виступають конкретизаторами відповідних відношень і морфологічно виражені іменниками, прийменниково-відмінковими конструкціями та прислівниками [5, с. 157]. Це ще раз підтверджує доцільність комплексного підходу у дослідженні часо-просторової семантики. Тому, на нашу думку, у дослідженнях часо-просторової семантики повинні паралельно функціонувати такі терміни, як предикат та дієслово, прийменниково-відмінкова форма, прислівник та темпоральна чи локативна синтаксема. Відповідно, і згадані дослідження прийменниково-відмінкових форм, прислівників та синтаксем із локативною та темпоральною семантикою з погляду часо-просторових відношень дають схожі результати. Різниця полягає лише в термінології та статусі відповідних мовних одиниць.

Досліджують локативність та темпоральність і на рівні речення. Напрямки досліджень тут дуже різноманітні. Найчастіше досліджують структуру відповідних типів речень (В. Ожоган, Т. Масицька), засоби сполучення (С. Романюк) чи вираження відповідних категорій у реченні (Л. Ярошук, Т. Грибонос, О. Русакова). Останній тип дозволяє більш комплексно, опираючись на категоріальне значення відповідних елементів мови, поглянути на засоби вираження часо-просторових відношень, про які ми говорили на лексичному та словотвірному рівні.

Звичайно, окремі зауваги щодо часо-просторової семантики знаходимо в працях із морфології та синтаксису (А. Загнітко, І. Вихованець, К. Городенська, О. Безпояско, В. Русанівський, М. Плющ, Б. Кулик, І. Слинько, М. Каранська, К. Шульжук), працях, присвячених значенням прислівників (А. Габай) та дієслів (І. Дудко) загалом.

Про часо-просторову семантику багато говорять і на рівні дискурсу. Цей мовний рівень стосується не лише мовної граматики, а й мовної філософії, і дослідження у цьому напрямі, порівняно з іншими мовними рівнями, лише розпочинаються. Так, вийшла монографія С. Терехової «Типи референції в системі просторових, часових та особових координат у їх мовній реалізації (на матеріалі української, російської та англійської мов)» [19]. Автор говорить про те, що дейктики, або шифтери, поділені на три основні категорії: часові, просторові та особові шифтери, які можна передати такими узагальнюючими корелятивними точками відліку: я – тут-зараз, ти – там-тоді. Дейксис як просторово-часова система координат будується відносно суб'єкта сприйняття, адже «фігура мовця є орієнтиром, відносно якого в акті комунікації ведеться відлік часу і простору» [19, с. 316]. Автор порівнює засоби вираження та семантичні особливості відповідних корелятивів у трьох мовах, що підтверджує актуальність та необхідність такого дослідження, адже в українському мовознавстві є небагато праць у галузі типологічної лінгвістики, яка дозволяє побачити спільне та відмінне у світових мовах. Дослідженням часо-просторового дейксису займалися також М. Ющенко та О. Кравченко.

Дослідження семантики часу і простору є і на рівні фразеології (Н. Коновратська, Л. Поліщак). Фразеологізми класифікують за певною просторовою (наприклад, далеко-близько: *за тридев'ять земель, як рукою подати*) чи часовою (наприклад, рано-пізно: *чорти на кулаки підіймають, як усяка нечисть товчється*) семантикою, за будовою (співвідносні зі словосполученням: *у лису середу*; та співвідносні з реченням: *як річка назад вернеться*), а також розглядають певне експресивне забарвлення фразеологізмів із відповідною семантикою [12].

Окрім досліджень часо-просторової семантики на певних рівнях, багато досліджень направлено на окреслення загальнолінгвістичного поняття часу. Так, О. Бондар говорить про те, що реальний час відображається не окремими рівнями (компонентами) мови (лексичний, морфологічний, синтаксичний і мовленнєвий), а всією лінгвальною дійсністю, тому повинно йтися про лінгвістичну категорію часу [4, с. 44-45], і обґрунтовує доцільність виділення такої категорії. Категорію простору в українській мові обґрунтовували І. Довбня, О. Виноградова, часу – В. Барчук, С. Романюк, Г. Павленко. Обидві категорії дослідники визначають як функціонально-семантичні.

Окрім того, що семантика пронизує всі мовні рівні, її доробки також тісно використовують в інших мовознавчих дисциплінах. Найчисельніші дослідження – в галузі когнітивної лінгвістики, оскільки в останні десятиліття простежується тенденція до зміщення наукових інтересів від структурного аналізу мовних явищ до когнітивного. Як правило, розглядають вербалізацію концепту «час» (Т. Павлюк) та «простір» (С. Фоміна, Л. Саноцька, Ю. Тимченко, Ю. Леbedенко, К. Дудник, Л. Голоюх). При чому аналіз базується не лише на власне концептах часу та простору, а і на часткових концептах: концепт «природа» (І. Серебрянська), «водний простір» (К. Трикоз), «шлях» (Т. Радзівська), «ранок» (О. Задорожна) та ін.

Робили дослідження українські лінгвісти і на матеріалі інших мов, а саме: німецької (М. Фант, М. Блажко, Ю. Белозьорова), французької (М. Ющенко), англійської (І. Довбня, С. Гулкевич, Т. П'ятничка), російської (М. Шведова), старогрецької (М. Петришин). Присутні також деякі праці в діакронії: І. Даценко («Історія формування прислівників місця української мови»), Л. Бутко («Складнопідрядні речення часу в грамотах XIV-XV ст.»), І. Чеп'якова («Префіксальні дієслова просторового значення грецької мови у діакронії»).

Отже, як бачимо, в українському мовознавстві вже є чимало досліджень часо-просторової семантики в різних напрямках. Проте дослідження мають дещо спорадичний характер, а, відповідно, глибина дослідження кожного з питань різна. Так, у дослідженнях словотвірного та лексичного рівнів переважає аналіз просторових компонентів, граматичного – часових. Найбільше досліджень у галузі когнітивної лінгвістики. Проте взагалі немає досліджень із етно-, психо- та нейролінгвістики, які так активно розвиваються за кордоном і можуть дати цікаві результати в розумінні сприйняття часу та простору українцями зокрема та людством у цілому.

Огляд засобів вираження часу і простору в українській мові дозволяє зробити висновок, що аналіз вираження мовою онтологічних категорій часу і простору потребує комплексного підходу, який буде використовувати здобутки різних мовних рівнів та різних напрямів мовознавства. Тому при аналізі часо-просторової семантики вважаємо доцільним назвати функціонування таких термінів, як дієслово та предикат, прийменниково-відмінкова форма, прислівник та синтаксема із часовим чи просторовим значенням рівнозначним чи синонімічним, адже це жодним чином не впливає на зміну часо-просторової семантики.

Загалом, українська мова використовує однакові засоби для вираження часу та простору, проте деякі відмінності все ж існують. Так, префікси, прийменники та прислівники слугують засобом вираження двох значень, проте первинними є ті, що мають просторове значення, більшість часових – похідні від них. Категорія часу, на відміну від простору, граматикалізована,

що вносить певні розбіжності у вираженні часу та простору на рівні морфології та синтаксису.

Отже, в аналізі часо-просторових відношень в українському мовознавстві вже зроблено багато: вичленено та схарактеризовано основні засоби на різних мовних рівнях, обґрунтовано граматичну категорію темпоральності, є перші спроби окреслити межі лінгвістичного поняття простору та часу, досліджено складові концепту простір. Проте подальшого аналізу потребують словотвірні

та лексичні засоби вираження часової семантики, дослідження функціонування локативності на синтаксичному рівні, вичленування складових концепту «час» в українській мові, порівняння засобів вираження часу і простору української мови з іншими світовими мовами, а також дослідження в галузі етно-, психо- та нейролінгвістики. Усі ці питання є актуальними для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева Р. А. Категория пространства и способы его выражения в языке / Р. А. Агеева // Категории и законы в марксистско-ленинской диалектики и язык. – М., 1984. – С. 84–107.
2. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія / В. Барчук. – Івано-Франківськ : Сімік, 2011. – 416 с.
3. Бачишина О. Б. Лексика на позначення простору в романі В. Шевчука «Дім на горі» / О. Б. Бачишина // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – 2013. – Вип. 34. – С. 19–21.
4. Бондар О. І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу / О. І. Бондар // Мовознавство. – 1986. – № 2. – С. 41–45.
5. Бочарова І. В. Темпоративні синтаксими-найменування релігійних свят (на матеріалі художніх творів української літератури XIX-XX ст.) / І. В. Бочарова // Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова / відп. ред. А. П. Грищенко. – К., 1998. – С. 157–165.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. Думка, 1992. – 224 с.
7. Войцехівська В. Г. Прийменникове керування префіксованих дієслів (префіксально-прийменникова кореляція) / В. Г. Войцехівська // Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 23–27.
8. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія / А. Ю. Габай. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
9. Городенська К. Г. Акцентовані ознаки локативів / К. Г. Городенська // Наукові записки. – Випуск 23. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. – С. 130–136.
10. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
11. Зубков М. Г. Українська мова : універсальний довідник / М. Г. Зубков. – Х. : ВД «Школа», 2004. – 496 с.
12. Коновратська Н. В. Основні лексико-граматичні моделі номінативних фразеологічних одиниць на позначення простору у часу / Н. В. Коновратська // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – Том 32. – С. 142–147.
13. Кронгауз М. А. Семантика : ученик для вузів / М. Кронгауз. – М. : Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2001. – 399 с.
14. Лебеденко Ю. Мовне вираження простору в «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового [Електронний ресурс] / Ю. Лебеденко, К. Дудик. – Режим доступу до журналу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_lingv/2008_26/3.html.
15. Павленко Г. М. Лінгвістична категоризація часу / Г. М. Павленко // Держава та регіони : науково-виробничий журнал. – Запоріжжя : Гум. ун-т «ЗДМУ», 2008. – № 1. – С. 49–53.
16. Причепій С. М. Філософія : підручник / С. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 576 с.
17. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН Ин-т рус. яз. ; под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Ран Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.
18. Романюк С. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові / С. Романюк – Варшава, 2012. – 225 с.
19. Терехова С. І. Типи референції в системі просторових, часових та особових координат у їх мовній реалізації (на матеріалі української, російської та англійської мов) : монографія / С. І. Терехова. – К. : Вид. КСУ ; ТОВ «Альфа Реклама», 2010. – 340 с.
20. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
21. Шевчук В. О. Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання / В. О. Шевчук. – К. : Дніпро, 1989. – 526 с.
22. Ющенко М. П. Концептуалізація простору у французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Мирослава Петрівна Ющенко. – К., 2007. – 22 с.

© Бачишина О. Б., 2014

Дата надходження статті до редколегії 25.12.2013 р.

БАЧИШИНА Ольга Богданівна – аспірант кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Коло наукових інтересів: семантика та граматики мови, психолінгвістика.